

Vier scenario's voor de zeer lange termijn

Voor het beleid wordt de lange termijn steeds belangrijker. De prognosehorizon van de vier bestaande langetermijnscenario's, die loopt tot 2040/2050, is voor sommige beleidsvraagstukken eigenlijk te kort. Om deze reden zijn in dit artikel de vier scenario's wat betreft de demografische toekomst doorgetrokken tot 2100. De marges van de verschillende elementen van de scenario's worden daarmee vaak veel groter. Voor verschillende verschijnselen laat het ene scenario groei zien, en het andere krimp. Bij andere verschijnselen gaan alle scenario's in dezelfde richting. Ondanks de grote onzekerheid die aan scenario's voor de zeer lange termijn is verbonden, geven ze wel een indruk van de bandbreedte van bepaalde ontwikkelingen.

1. Inleiding

De rijksoverheid krijgt steeds meer oog voor problematiek die zich op zeer lange termijn afspeelt. Zo speelt de klimaatproblematiek over een tijdsbestek van eeuwen. Recent heeft de Deltacommissie op verzoek van het rijk onderzocht hoe Nederland kan worden beschermd tegen de gevolgen van de klimaatverandering. Om het gevaar van de zeespiegelstijging het hoofd te bieden, doet de commissie voorstellen voor (miljarden)investeringen die lopen tot 2100.

Voor het vormgeven van het beleid dat zich uitstrekt over een lange termijn, bedient de overheid zich steeds vaker van scenario's. De lange-termijnsenario's van de Planbureau's, het NIDI en het CBS (De Jong en Hilderink, 2004; Hilderink et al., 2005) vormen hierbij een belangrijk hulpmiddel. Deze scenario's lopen echter tot 2040/2050, een periode die eigenlijk te kort is als het gaat om vraagstukken voor de zeer lange termijn.

In dit artikel worden de uitkomsten gepresenteerd van het doortrekken van de langetermijnscenario's tot 2100, over de demografische toekomst van Nederland. Deze scenario's pogen voor de lange termijn toekomstbeelden te schetsen die weliswaar behoorlijk van elkaar kunnen verschillen, maar desondanks toch plausibel zijn. Hoe groot de kans is dat deze toekomstbeelden werkelijkheid worden, is echter moeilijk aan te geven. Ondanks deze onzekerheid staat het buiten kijf dat zicht op de toekomst moet worden verschaft, aangezien de bevolking ook dan zal moeten wonen, leren, werken en recreëren. Hiervoor dienen nu voorbereidingen te worden getroffen en dus is het nuttig om de scenario's op te stellen.

Voor de veronderstellingen over de componenten van bevolkings- en huishoudensgroei wordt verwezen naar de twee achtergrondpublicaties over langetermijnscenario's (De Jong en Hilderink, 2004; Hilderink et al., 2005). Bij het doortrekken van de scenario's tot 2100 is vervolgens verondersteld dat rond 2050 de demografische componenten (geboorte, sterfte, immigratie en emigratie, en huishoudens-

overgangen) op een 'verzadigingsniveau' zitten en daarna nog amper van niveau zullen veranderen. Met deze constante instelling van de componenten zijn de gegevens vervolgens tot 2100 doorgerekend.

2. Korte beschrijving van de vier langetermijnscenario's

De vier scenario's zijn geënt op twee dimensies die tot doel hebben de grootste variatie in toekomstige economische en sociaal-culturele ontwikkelingen te beschrijven. De 'horizontale' dimensie geeft een beeld van de maatschappelijke oriëntatie en loopt van een nadruk op *private responsibilities* aan de ene kant tot *public responsibilities* aan de andere kant. De 'verticale' dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen in internationale samenwerking en loopt van een nadruk op internationale samenwerking aan de ene kant tot een nadruk op nationale belangen aan de andere kant. In de vier kwadranten die door deze twee dimensies worden opgespannen, bevinden zich de vier scenario's: *Global Economy*, *Strong Europe*, *Transatlantic Market* en *Regional Communities*.

De scenario's *Global Economy* en *Strong Europe* kennen veel internationale samenwerking, wat een hoge economische groei tot gevolg heeft. Ze onderscheiden zich van elkaar doordat *Global Economy* doordrenkt is van het besef van private verantwoordelijkheid en initiatieven, terwijl in *Strong Europe* de publieke instellingen ervoor zorgen dat de sociale cohesie in stand wordt gehouden. De prijs die hiervoor wordt betaald, is dat de economische groei iets lager is in het *Global Economy* scenario.

In de twee scenario's *Transatlantic Market* en *Regional Communities* staan de nationale belangen duidelijk op de voorgrond. De gebrekkige internationale samenwerking veroorzaakt echter wel een duidelijk lagere economische groei in deze twee scenario's. In het *Regional Communities* scenario leidt de nadruk op *public responsibilities* tot het intact houden van de 'topzware' collectieve arrangementen van de welvaartsstaat. Het sterke beslag van de publieke sector leidt tot de laagste economische groei van de vier scenario's (hoewel deze nog wel blijvend positief is). In het *Transatlantic Market* scenario staat de marktwerking meer op de voorgrond. Hoewel men gericht is op de nationale belangen, wordt wel gestreefd naar meer samenwerking met de Verenigde Staten, omdat een transatlantische economische integratie positieve welvaartseffecten heeft voor zowel Europa als de VS. Hierdoor ligt de economische groei in dit scenario hoger dan in het *Regional Communities* scenario.

3. Bevolkingsontwikkeling

Bij het bepalen van de bandbreedte van de bevolkingsontwikkeling in de verre toekomst, is het nuttig om eerst naar

¹⁾ Andries de Jong is werkzaam bij het Planbureau voor de Leefomgeving, vestiging Den Haag.

een lange voorliggende periode te kijken. Dit geeft namelijk een indicatie in hoeverre de componenten van bevolkingsgroei (geboorte, sterfte en buitenlandse migratie) kunnen variëren. In het verleden hebben de westerse landen een karakteristiek patroon van bevolkingsontwikkeling doorgeemaakt, dat bekend staat als de eerste demografische transitie. De essentie hiervan was dat de bevolking aan de start (het midden van de negentiende eeuw) zowel een hoge sterfte als een hoge vruchtbaarheid kende en hierdoor amper groeide. Vervolgens was er een fase van dalende sterfte, gevolgd door een fase van dalende vruchtbaarheid. In deze overgangssituatie groeide de bevolking snel. In de eindsituatie (medio twintigste eeuw) groeide de bevolking opnieuw traag, omdat zowel de sterfte als de vruchtbaarheid op een laag niveau lag.

In de afgelopen halve eeuw bleek echter dat de vruchtbaarheid tot ver onder het zogenaamde vervangingsniveau (van gemiddeld 2,1 kinderen per vrouw) zakte. Verwacht werd dat de omvang van de bevolking zou krimpen in plaats van stabiliseren. Deze tekortschietende vruchtbaarheid wordt verklaard door de zogenaamde tweede demografische transitie en wordt gekenmerkt door trends als de emancipatie van vrouwen (inclusief het gaan combineren van werken en kinderen), secularisering en individualisering (Lesthaeghe en Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987). Dat de krimp in werkelijkheid echter niet optrad en de bevolking toch bleef groeien, was het gevolg van een sterke toename van de buitenlandse migratie. In de jaren zestig en zeventig kwamen veel arbeidsmigranten naar de westerse landen. In eerste instantie ging het vooral om mannen, maar toen later bleek dat zij hier bleven en niet meer terugkeerden, kwamen ook de vrouwen naar ons land in het kader van gezinshereniging. Hun kinderen, de tweede generatie, zoeken vaak een partner in het land van herkomst van de ouders. Hierdoor komen tegenwoordig veel mensen als gezinsvormers naar Nederland. Vanaf de jaren negentig kwam alweer een nieuwe stroom migranten op gang: asielzoekers die uit landen in oorlogssituaties naar het westen vluchtten. Ten slotte zijn er ook veel mensen uit voormalige koloniën naar het moederland getrokken. De onafhankelijkheid van Suriname in 1975 veroorzaakte een stroom van creolen, hindoestanen en Javanen naar Nederland. In de jaren vijftig was zoiets al eerder gebeurd bij de onafhankelijkheid van Indonesië.

In de vier bovengenoemde scenario's wordt voortgeboord op deze trends in het verleden. De mogelijkheid dat opnieuw een sterke bevolkingsgroei optreedt, wordt verbeeld in het *Global Economy* scenario en in wat mindere mate in het *Strong Europe* scenario. Hierin wordt een hoge vruchtbaarheid gekoppeld aan een lage sterfte (of hoge levensverwachting). Deze situatie was ook van toepassing tijdens de eerste demografische transitie (hoewel de niveaus anders waren). Hier komt nog eens bij dat verwacht wordt dat veel mensen uit het buitenland naar Nederland zullen trekken en weinigen weer terug zullen keren (een hoge immigratie en lage emigratie). De drijvers voor deze ontwikkeling vormen een hoge economische groei en een beleid gericht op internationale samenwerking. Kinderen zijn een soort 'luxegoederen' die men zich, gezien de hoge welvaart, in ruimere mate kan veroorloven. Ook goede medische voorzieningen en een gezonde leefstijl zijn voor deze samen-

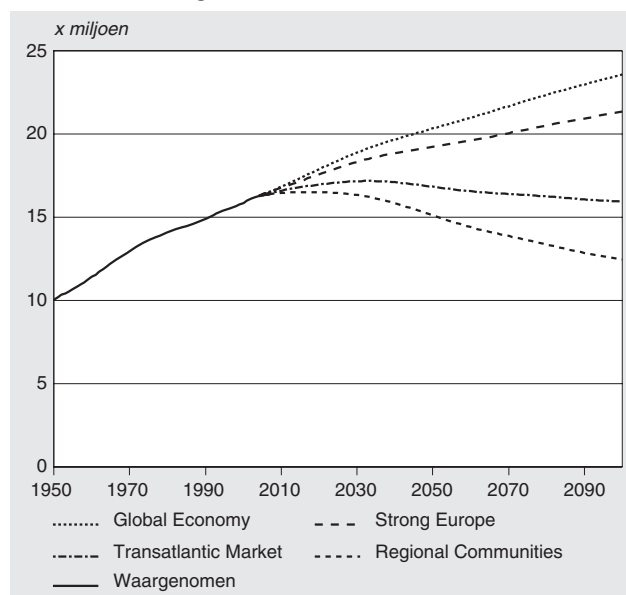
leving vanzelfsprekend: mensen zijn als het ware 'kapitaal-goederen', waarin veel wordt geïnvesteerd en die je in goede conditie wilt houden. Veel arbeidsmigranten zijn verder nodig om de bloeiende economie draaiende te houden.

De scenario's *Regional Communities* en wat mindere mate *Transatlantic Market* zijn de tegenhangers van de vorige twee scenario's. Hier gaat een lage vruchtbaarheid samen met een hoge sterfte (of lage levensverwachting). Het saldo uit buitenlandse migratie is vrij gering: er is amper nog sprake van een vestigingsoverschot. Dit alles geeft bij elkaar een geringe bevolkingsgroei, dan wel krimp. De economische groei is in deze scenario's aanzienlijk lager dan in de vorige twee scenario's, wat belangrijke gevolgen heeft. Er is minder geld beschikbaar voor kinderen, waardoor de vruchtbaarheid sterk wordt gedrukt. Ook goede medische voorzieningen zijn te duur geworden en een gevoel van 'malaise' ligt op de loer, waardoor mensen minder letten op hun gezondheid. Dit leidt tot een lagere levensverwachting. Door een aanhoudende laagconjunctuur en een beleid van gesloten grenzen (in *Regional Communities*) komen nog maar weinig immigranten naar Nederland en wordt de emigratie gestimuleerd.

Grafiek 1 toont hoe deze vier toekomstbeelden uitpakken voor de bevolkingsgroei. In 1950 telde Nederland rond 10 miljoen inwoners. Deze bevolkingsomvang leidde destijds tot grote zorgen over de bevolkingsdruk. De overheid stimuleerde de emigratie om te voorkomen dat Nederland 'te vol' zou worden. De wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog was in volle gang en de levensomstandigheden, waaronder de woningmarkt, waren nog lang niet optimaal. In de jaren vijftig emigreerden veel mensen naar landen als Canada, de Verenigde Staten en Australië.

In de jaren zestig en (begin) jaren zeventig bloeide de economie volop en ging de bevolking sterk groeien. Nederland werd een immigratieland, en zou dat tot het einde van de twintigste eeuw blijven. Naast de positieve natuurlijke aanwas (meer geboorte dan sterfte) leidde het vestigingsoverschot tot de huidige bevolkingsomvang van Nederland, van 16,4 miljoen inwoners.

1. Totale bevolking



Volgens de vier scenario's kan Nederland in de toekomst zowel sterk groeien als krimpen: rond 2050 zal de bevolking gegroeid zijn naar ongeveer 20 miljoen in het *Global Economy* scenario of gekrompen zijn naar ongeveer 15 miljoen in het *Regional Communities* scenario. Het doortrekken van de langetermijnsenario's tot 2100 leidt tot een sterk toegenomen bevolkingsomvang van 23,5 miljoen in het *Global Economy* scenario of een sterk gekrompen bevolking van 12,5 miljoen in het *Regional Communities* scenario. De andere scenario's zitten hier tussenin, met circa 21 miljoen voor het *Strong Europe* scenario en 16 miljoen voor het *Transatlantic Market* scenario. In zowel het *Transatlantic Market* als het *Regional Communities* scenario zal de bevolking van Nederland krimpen; in het eerstgenoemde scenario pas vanaf medio jaren dertig en in het laatstgenoemde scenario al vanaf ongeveer 2020.

De bevolkingsscenario's (tot 2040) zijn overigens al in 2004 opgesteld. Inmiddels blijkt dat de huidige bevolkingsomvang vrijwel overeenstemt met die in het *Regional Communities* scenario. Het *Transatlantic Market* scenario, met een top nabij de 17 miljoen (en een niveau van 16 miljoen in 2100), spoort overigens het best met de meest recente bevolkingsprognose van het CBS.

4. De vergrijzing

De vergrijzing, ofwel de groei van het aandeel 65-plussers in de bevolking, krijgt steeds meer aandacht van het beleid. Dit is begrijpelijk gezien de problemen die geassocieerd worden met ouderdom. Veel ouderen krijgen immers te maken met lichamelijke beperkingen en worden daardoor afhankelijk van de zorg van hun partner of derden. De medische zorg die moet worden verleend, kan een behoorlijke kostenpost voor de samenleving gaan vormen. Ook worden vaak kostbare aanpassingen aan de woning of een verhuizing naar een aangepaste woning of verzorgingstehuis noodzakelijk. Daarnaast worden vele ouderen geconfronteerd met het feit dat de partner komt te overlijden. Dit betreft vooral vrouwen, die ruim vier jaar langer leven en bovendien meestal een man hebben die ongeveer twee jaar ouder is. Niet alleen in emotioneel opzicht maar ook in praktisch opzicht brengt dit vele veranderingen met zich mee. Al deze zaken worden mogelijk ervaren als een aantasting van de levenskwaliteit.

Door de samenleving wordt een snel groeiende ouderenpopulatie ook als een groeiend aandachtspunt ervaren, mede vanwege de financiële druk op de economie. Het niet meer werkende deel van de bevolking moet voor een groot deel door het werkende deel worden onderhouden. In vergelijking met het buitenland is de situatie in Nederland overigens nog zeer gunstig, omdat velen gedurende hun actieve leven een pensioen hebben opgebouwd en daarnaast als particulier geld in een pensioenfonds hebben gestort.

Naast deze zorgelijke kanten van de vergrijzing zijn er ook positieve ontwikkelingen te melden. De levensverwachting is de afgelopen decennia sterk gestegen. In 1950 was deze voor mannen 70 jaar en voor vrouwen 73 jaar. In 2006 lagen deze cijfers op respectievelijk 78 en 82 jaar. Volgens de sce-

nario's zet de stijgende trend in de levensverwachting in de toekomst door: in 2050 ligt de levensverwachting in het *Global Economy* en *Strong Europe* scenario op 82 jaar voor mannen en 85 jaar voor vrouwen. In het *Regional Communities* scenario wordt de levensverwachting veel minder hoog geschat, met 79 jaar voor mannen en 82 jaar voor vrouwen, vrijwel de waarden die nu al zijn bereikt (in het *Transatlantic Market* scenario liggen beide cijfers 1,5 jaar hoger). Overigens is het belangrijk niet alleen te kijken naar de totale levensverwachting, maar ook naar de gezonde levensverwachting: de periode van het leven die zonder ernstige lichamelijke ongemakken wordt doorgebracht. In de afgelopen halve eeuw is de gezonde levensverwachting bijna even snel toegenomen als de 'totale' levensverwachting (Stam et al., 2008).

In het *Global Economy* en *Strong Europe* scenario wordt verondersteld dat de gezonde levensverwachting sterk zal toenemen, en dat de ongezonde levensverwachting door de vooruitgang in de medische technologie en een gezondere leefstijl zal worden teruggedrongen. In het *Regional Communities* scenario blijft de gezonde levensverwachting vrijwel gelijk: door de lagere economische groei zijn er minder kansen op (kostbare) medische innovaties.

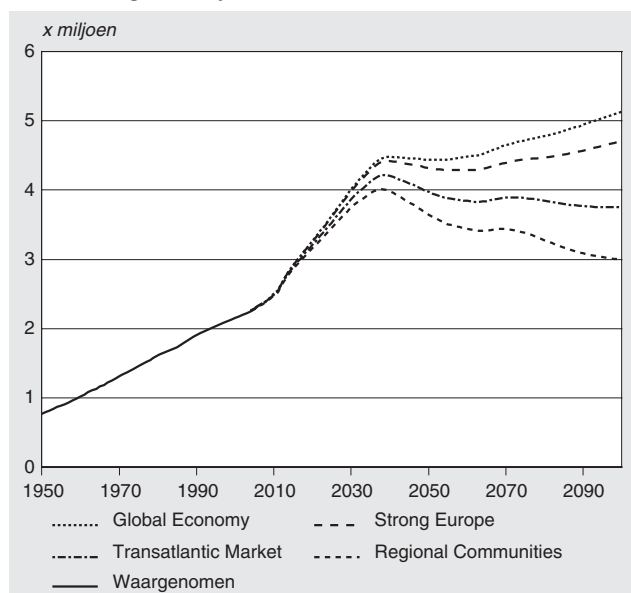
Al met al betekent dit dat in drie scenario's een actieve ouderdom in de toekomst vaker zal voorkomen. De huidige ouderen kunnen overigens niet zonder meer worden vergeleken met die van vroeger. Zwaar lichamelijk werk komt tegenwoordig nog maar zelden voor, zodat ouderen fysiek minder hebben geleden. Ze staan actiever in het leven door hobby's, vrijwilligerswerk en een toegenomen mobiliteit, en houden contact met de jeugd. Belangrijk is ook dat hun financiële situatie vaak rooskleurig is. Het eigenwoningbezit onder ouderen zal naar verwachting sterk toenemen, en voor een groot deel is de hypotheek afgelost. Ouderen gaan in de samenleving dus een steeds een kapitaalkrachtiger groep vormen.

Grafiek 2 laat zien dat rond 1950 het aantal 65-plussers in Nederland nog geen miljoen bedroeg. Momenteel komt het aantal uit op ruim 2 miljoen. Als wordt bedacht dat de totale bevolking in dat tijdvak met 'slechts' 50 procent is gegroeid, lijkt de term 'vergrijzing' van Nederland zeker op zijn plaats. Ook in de toekomst lijkt een verdere vergrijzing niet te stuiten: in alle vier scenario's zal de bevolking van 65 jaar en ouder tot 2040 sterk toenemen. Er is zelfs sprake van een duidelijke versnelling van het groeitempo. Dit komt doordat rond 2010 de geboortegolf van na de Tweede Wereldoorlog massaal in de pensioenleeftijden terechtkomt. Het is opvallend dat de ouderenpopulaties in 2040 in omvang nog amper van elkaar verschillen: in het *Global Economy* scenario komt het uit op 4,5 miljoen en in het *Regional Communities* scenario circa 0,6 miljoen lager. Daarna scheiden de wegen zich echter: in het *Global Economy* scenario groeit de groep ouderen naar 5,1 miljoen in 2100, terwijl in het *Regional Communities* scenario een krimp inzet, waardoor er in 2100 nog maar 3 miljoen ouderen zijn. Gezien het grote verschil tussen de scenario's (van ruim 2 miljoen in 2100) lijkt het waarschijnlijk dat het aandeel 65-plussers op de totale bevolking ook behoorlijk uiteenloopt. Toch is dit niet het geval. Uit *grafiek 3* blijkt dat het aandeel tussen 2004 en 2040 groeit van 14 naar 23 procent volgens het *Global*

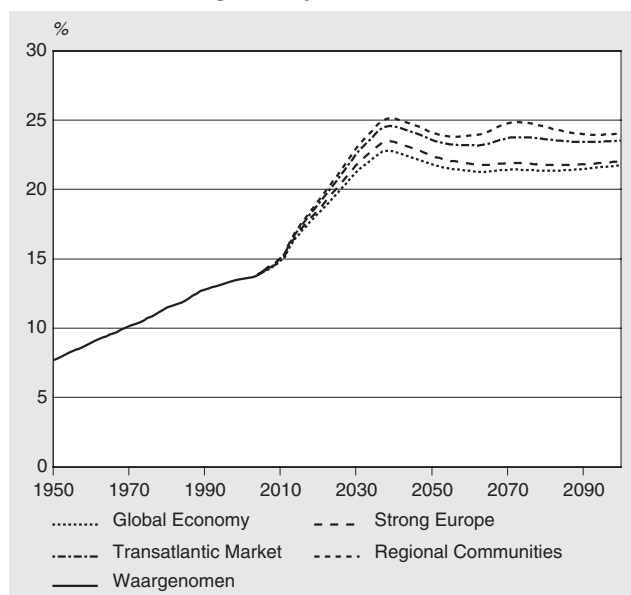
Economy scenario. In het *Regional Communities* scenario ligt het met 25 procent slechts iets hoger. Ook in 2100 blijven de aandelen 65-plussers dicht bij elkaar: in 2100 bedraagt het 22 procent in het *Global Economy* scenario tegen 24 procent in het *Regional Communities* scenario. De aandelen liggen nu iets lager dan in 2040, omdat de geboortegolf van na de Tweede Wereldoorlog door sterfte uit de populatie is verdwenen.

Ook in termen van demografische druk blijven de vier scenario's dicht bij elkaar. Hierbij wordt de bevolking van beneden de twintig jaar plus de 65-plussers gerelateerd aan de potentieel werkzame bevolking van 20 tot 65 jaar. De druk komt nu nog uit op ongeveer 60 procent en zal in 2040 zijn toegenomen naar 85 à 90 procent. Daarna verandert de druk nog amper: in 2100 ligt deze tussen de 80 en 95 procent. Dit betekent dat het beslag van jongeren en ouderen op de inkomens van de actieve beroepsbevolking in de toekomst weliswaar zal stijgen, maar dat er zeker geen sprake

2. Bevolking van 65 jaar of ouder



3. Aandeel bevolking van 65 jaar of ouder



is van een dramatische stijging, en dat na 2040 het hoogtepunt is gepasseerd. Gevoegd bij de situatie dat Nederland in financieel opzicht al aanzienlijke reserves in pensioenfondsen heeft opgebouwd en gezien het vooruitzicht van een voortgaande economische groei, lijkt de toekomst van de financierbaarheid van de vergrijzing vrij gunstig.

5. Huishoudensscenario's

Huishoudens zijn vooral van belang omdat ze als economische eenheden opereren. Dit komt vooral tot uitdrukking op de woningmarkt: de omvang van de woningvoorraad gaat vrijwel gelijk op met het aantal huishoudens. Voor veel goederen geldt dat volstaan wordt met één exemplaar per huishouden, zoals vroeger een auto, maar door de gestegen welvaart wordt dit minder gebruikelijk.

Ontwikkelingen in het aantal huishoudens worden voor een groot deel bepaald door ontwikkelingen in de bevolking: meer mensen betekent doorgaans ook meer huishoudens. In het verleden is echter gebleken dat het aantal huishoudens veel sterker groeide dan de bevolkingsomvang, wat samenhangt met veranderingen in de levensloop. Kort gezegd wisselt men in de levensloop een aantal keren van 'huishoudenspositie', dus tussen kind, alleenwonen, samenwonen, eenouder en institutioneel wonen. Een halve eeuw geleden was er nog sprake van een 'standaardlevensloop': kinderen verlieten het ouderlijk huis om te trouwen, kregen al snel kinderen en bleven bij de partner tot de dood hen scheidde. In de afgelopen decennia is de zogenaamde keuzebiografie hiervoor in de plaats gekomen. Kinderen gaan na het uit huis gaan deels alleenwonen, deels met anderen in een (studenten)huis wonen of meteen met een partner samenwonen. Trouwen is niet langer vanzelfsprekend, evenmin als het krijgen van kinderen (mede in de hand gewerkt door de introductie van de pil in de jaren zestig). Het alleen gaan wonen in plaats van samenwonen heeft geleid tot een extra groei van het aantal huishoudens.

Voor de ontwikkeling van het aantal huishoudens is voorts de (in)stabiliteit van de relaties van groot belang. Scheiden kwam vroeger veel minder vaak voor: slechts één op de tien huwelijken eindigde in de jaren vijftig in een echtscheiding, tegen één op de drie in de huidige tijd. Daarnaast kwam het ongehuwd samenwonen in zwang, bij wijze van testfase voor het huwelijk. Deze 'proefhuwelijken' zijn veel instabieler dan echte huwelijken: rond de helft van de relaties wordt weer ontbonden (De Graaf, 2005). Na het uiteenvallen van de relatie gaan de meeste partners weer tijdelijk of permanent alleenwonen. Kortom, het veel vaker alleen gaan wonen is verantwoordelijk voor de bovenmatige groei van het aantal huishoudens.

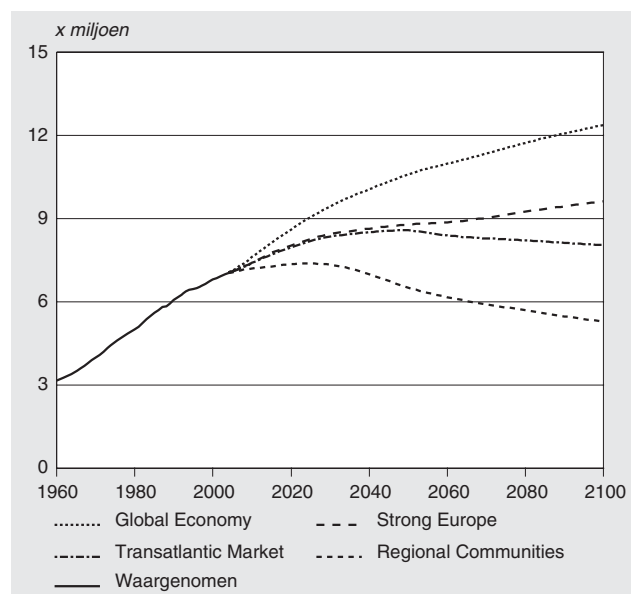
De derde oorzaak van alleenwonen, het overlijden van de partner, heeft geen groei van het aantal huishoudens tot gevolg. In dit geval gaat het type huishouden 'samenwonend paar' over in een eenpersoonshuishouden.

In 1960 waren er ruim 3 miljoen huishoudens (en bijna evenveel woningen) in Nederland (*grafiek 4*). Sindsdien is het aantal huishoudens in rap tempo toegenomen, waardoor er in 2008 7,2 miljoen huishoudens werden geteld.

Vergeleken met de bevolkingsgroei is de groei van het aantal huishoudens ruim twee keer zo sterk geweest.

Een voortgaande sterke groei van het aantal huishoudens treedt vooral op in het *Global Economy* scenario: rond 2040 wordt de grens van 10 miljoen overschreden en in 2100 komt het aantal uit op rond 12,5 miljoen. In het *Strong Europe* en *Transatlantic Market* scenario lopen de aantallen huishoudens tot 2040 vrijwel gelijk op, waarna het *Strong Europe* scenario de leiding neemt. In 2100 komt het uit op circa 9,5 miljoen, tegen 8 miljoen voor het *Transatlantic Market* scenario. Vergeleken met het huidige aantal huishoudens vertegenwoordigen deze drie scenario een matige tot sterke groei. Dit geldt niet voor het *Regional Communities* scenario, met een min of meer constant aantal tot 2030 en daarna een snelle krimp. In 2100 blijft de teller steken op slechts 5,3 miljoen huishoudens, ongeveer 2 miljoen minder dan nu. Zou dit scenario werkelijkheid worden, dan heeft dit belangrijke gevolgen voor de woningmarkt. Tot 2030 is er vrijwel geen uitbreiding van de woningvoorraad meer nodig, waarna (in afwezigheid van omvangrijke sloop) een imposante leegstand en daling van de huizenprijzen dreigt. In de drie andere scenario's blijft (stevig) doorbouwen nog noodzakelijk, in het bijzonder in het *Global Economy* scenario. Momenteel sporen het *Strong Europe* en *Transatlantic Market* scenario het best wat betreft het aantal huishoudens.

4. Aantal huishoudens



6. Huishoudensgrootte

De verschillen in huishoudensgroei tussen de vier scenario's kunnen worden herleid tot verschillen in de gemiddelde huishoudensgrootte. In de afgelopen halve eeuw is de omvang van het gemiddelde huishoudens gedaald van 3,6 naar 2,3 personen (*grafiek 5*). Dit verschijnsel wordt aangeduid als huishoudensverdunding, veroorzaakt door de zogenaamde individualisering. Hiermee wordt bedoeld dat mensen een individuele invulling geven aan de levensloop, zoals hierboven al is toegelicht. Dit komt vooral tot uitdrukking in

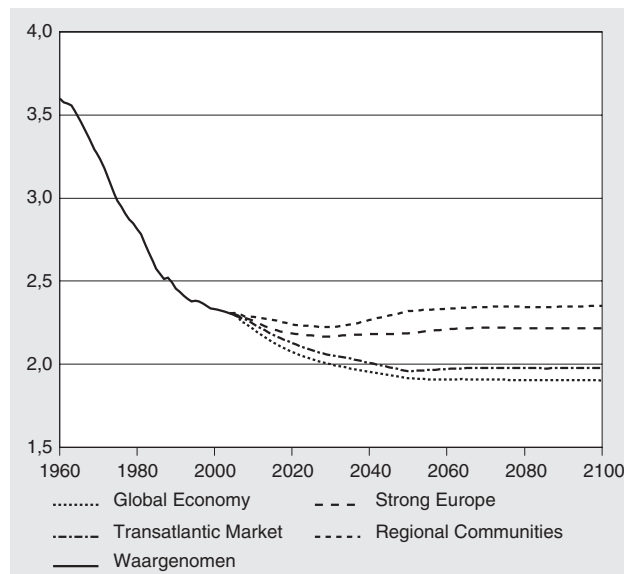
het vaker alleenwonen. Hierdoor zijn er extra woningen nodig. Voor de woningmarkt heeft dit ook als gevolg dat er in de toekomst meer behoefte bestaat aan kleine woningen (zoals appartementen) en minder behoefte aan traditionele eengezinswoningen.

De individualisering zet duidelijk het sterkst door in het *Global Economy* scenario. De gemiddelde huishoudensgrootte zal dalen tot 1,9 rond 2050, waarna de gemiddelde huishoudensomvang zal stabiliseren. In dit scenario gaan kinderen vroeg uit huis, vooral om een studie te gaan volgen. Het studeren en daarna een goede baan verwerven gaat samen met een langdurig alleenwonen. Doordat men zich zo stort op de carrière, is er geen tijd of ambitie om een relatie aan te gaan. De relaties die wel tot stand komen zijn vaak broos door een fixatie op eigen belangen, waardoor het bij tegenslag al snel tot een breuk komt.

Het *Regional Communities* scenario is in veel opzichten het spiegelbeeld van het vorige scenario. Door de lagere economische groei is een studie moeilijk te betalen (het stelsel van studiefinanciering wordt sterk afgeslankt). Maar ook de neiging om zelfstandig te gaan wonen is beperkt. De leefstijl is minder materialistisch. Kinderen krijgen van de ouders veel vrijheid en blijven lang thuis wonen. Doordat de individualisering gering is en men gericht is op immateriële waarden, willen mensen in dit scenario graag een relatie aangaan. Bovendien is samenwonen goedkoper, omdat kosten kunnen worden gedeeld, wat gezien de minder florissante financiële situatie ook vaak nodig is. In dit scenario daalt de gemiddelde huishoudensgrootte eerst nog iets. Na 2035 zet echter weer een stijging in, waardoor de grootte rond 2060 stabiel blijft op 2,35. In dit scenario is de vruchtbaarheid dus het laagst (het gemiddeld kindertal per vrouw daalt naar 1,6, tegen 1,9 in *Global Economy*). Dit betekent dat het niet zozeer grote gezinnen zijn die hier de grote huishoudensomvang veroorzaken, maar veeleer het feit dat mensen vaker samenwonen (en bij elkaar blijven).

Het *Strong Europe* scenario lijkt vrij sterk op het *Global Economy* scenario, maar de mate van individualisering is iets minder sterk. Wat betreft gemiddelde huishoudens-

5. Gemiddelde huishoudensgrootte



grootte ligt het hierdoor iets onder het *Global Economy* scenario. In het *Transatlantic Market* scenario wordt verondersteld dat de individualisering weliswaar vrij sterk is, evenals in het *Global Economy* scenario, maar dat de mogelijkheden om zelfstandig (alleen) te gaan wonen door de lagere economische groei veel geringer zijn. Vroeg uit huis gaan om te gaan studeren is vanwege de kosten van de studie voor veel jongeren niet weggelegd, en om de kosten te kunnen delen gaat men eerder samenwonen dan alleenwonen. De gemiddelde huishoudensgrootte ligt in dit scenario net boven die van het *Regional Communities* scenario.

7. Eenpersoonshuishoudens

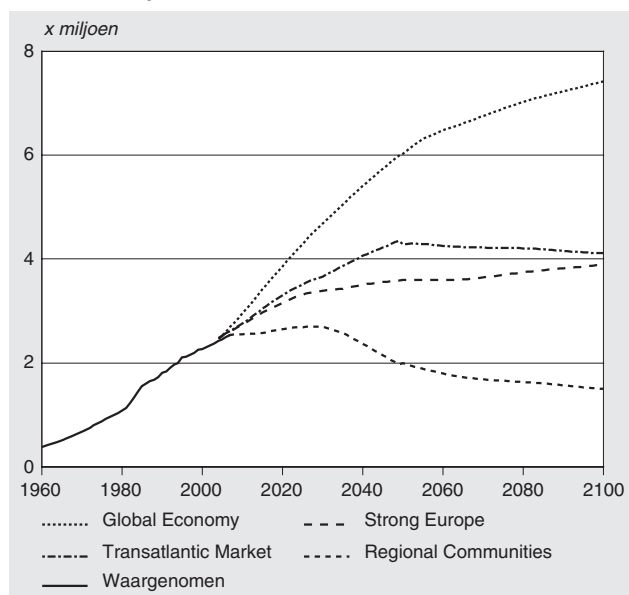
Alleenwonen komt in drie fasen van de levensloop voor: kinderen die vanuit huis alleen gaan wonen, ex-partners die na een scheiding alleen gaan wonen en paren die geconfronteerd worden met het overlijden van de partner. In de laatste halve eeuw leidden de eerste twee fasen tot een bijzonder sterke groei van het aantal huishoudens. In 1960 telde Nederland nog geen 400 duizend alleenstaanden, tegen bijna 2,5 miljoen op dit moment (*grafiek 6*). Maatschappelijke veranderingen stimuleerden dat meer jongeren naar hoger onderwijs doorstroomden. Zo maakte de instelling van studiebeurzen het ook voor 'arbeiderskinderen' haalbaar om naar de universiteit te gaan. De invoering van de bijstand leidde ertoe dat vrouwen bij een slecht huwelijk eerder gingen scheiden, omdat ze voor hun economische zelfstandigheid niet langer van de man afhankelijk waren. Tegenwoordig is het normaal dat vrouwen even vaak als mannen gaan studeren (het aantal vrouwen dat een studie afrondt ligt tegenwoordig zelfs hoger dan het aantal mannen). De arbeidsparticipatie van vrouwen is in de laatste decennia met sprongen omhoog gegaan. Hierdoor zal in een slechte relatie ook sneller het besluit worden genomen om te gaan scheiden (De Graaf, 2005). De meeste echtscheidingen worden dan ook door de vrouw aangevraagd).

Deze tendensen zullen in het *Global Economy* scenario in versterkte mate doorzetten. De arbeidsparticipatie is in dit scenario het hoogst van alle vier scenario's. Dit komt vooral doordat meer vrouwen werken. Er wordt met een kritische blik naar relaties gekeken, waardoor de kans om een geschikte partner te vinden kleiner wordt. Eenmaal gevonden kan al snel blijken dat de partner toch niet de ware was. Alleen dit leidt al tot veel alleenstaanden. Hier komt nog bij dat de derde oorzaak van het alleenwonen, het overlijden van de partner, ook steeds belangrijker wordt. De geboortegolf stroomt de komende jaren massaal de pensioengerechtigde leeftijden binnen en deze ouderen zullen ondanks een stijgende levensverwachting (van zowel man als vrouw) toch op een bepaald moment worden geconfronteerd met het verlies van de partner. Het zijn meestal de vrouwen die alleen komen te staan, en zij zullen meestal tot het einde van hun leven alleen blijven wonen. Er zullen (mede door de hoge economische groei) voorzieningen komen waardoor deze oudere alleenstaanden aan huis zorg kunnen krijgen, waardoor het mogelijk wordt zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen.

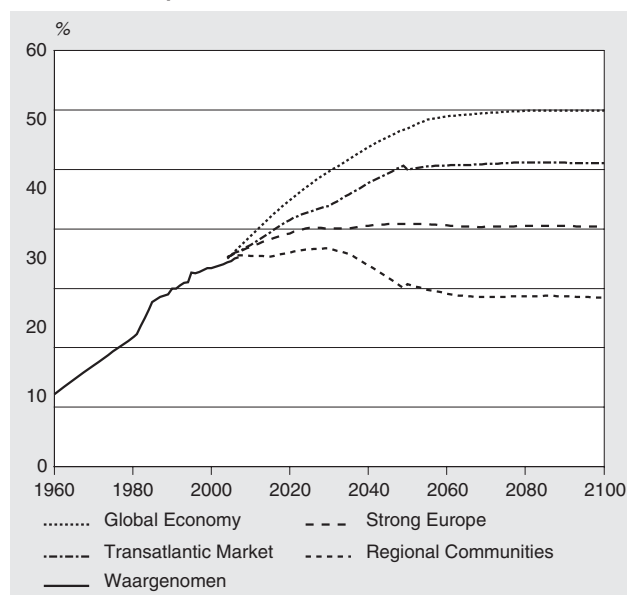
Het aantal alleenstaanden verdrievoudigt in het *Global Economy* scenario, van 2,5 miljoen in 2005 naar bijna 7,5 miljoen in 2050. De ontwikkeling in het *Regional Communities* scenario vormt hiermee een scherp contrast. Tot 2030 blijft het aantal alleenstaanden vrijwel gelijk, maar daarna zet een daling in. Hierdoor ligt het aantal in 2100, met 1,5 miljoen, ongeveer een miljoen lager dan nu. De negatieve bevolkingsgroei ligt hoofdzakelijk ten grondslag aan deze sterke daling. De gemiddelde huishoudensgrootte is immers juist in dit scenario de hoogste van het viertal. De *Strong Europe* en *Transatlantic Market* scenario's kennen in eerste instantie een verschillend groeitempo, waarbij de eerste wat sneller groeit. Daarna kruipen de twee scenario's naar elkaar toe, om in 2100 beide op ongeveer 4 miljoen uit te komen.

Het aandeel eenpersoonshuishoudens op het totaal aantal huishoudens verschilt eveneens sterk tussen de vier scena-

6. Aantal eenpersoonshuishoudens



7. Aandeel eenpersoonshuishoudens



rio's: van 30 procent in 2100 in het *Regional Communities* scenario naar 60 procent in het *Global Economy* scenario (grafiek 7). Dit zijn zeer hoge percentages, zeker in vergelijking met de 10 procent van 1950. Het effect hiervan op de woningmarkt laat zich raden. Bij het *Global Economy* scenario zal in het bouwprogramma sterk moeten worden ingezet op de bouw van appartementen. Die appartementen mogen overigens redelijk luxe en aantrekkelijk gelegen zijn, aangezien door de hoge welvaart in dit scenario de hogere kosten goed kunnen worden opgebracht. In het *Regional Communities* scenario dreigt leegstand en zullen 'rotte plekken' uit de woningvoorraad moeten worden gehaald. Vooral appartementen zullen minder in trek zijn, terwijl de vraag naar de eengezinswoningen op peil zal blijven.

8. Allochtonen en autochtonen

Voor zicht op de toekomst van de Nederlandse bevolking zijn de ontwikkelingen in de samenstelling naar herkomst van groot belang. Veel beleid richt zich op nieuwe groepen in onze samenleving, waarbij de integratie van andere leefstijlen en economische perspectieven in de bestaande samenleving op de voorgrond staan. Verwacht mag worden dat dit soepeler verloopt als het aantal nieuwkomers niet te snel groeit. Het 'aantalscriterium' is daarom van belang bij de integratie. Daarnaast is uiteraard van belang in hoeverre allochtonen wat betreft achtergrond (in cultureel en economisch opzicht) van autochtonen verschillen. Zo is in de jaren vijftig de integratie van veel mensen uit Indonesië vrijwel geruisloos verlopen. Met betrekking tot de integratie van Surinamers en Antillianen is van belang dat ze qua taal en geloof dicht bij autochtonen staan dan Turken, Marokkanen en overige niet-westerse allochtonen. Het punt van integratie lijkt voorts minder te spelen bij westerse allochtonen, aangezien het bij hen voor een groot deel om arbeidsmigranten gaat, die hier enkele jaren komen werken om daarna weer naar hun moederland terug te gaan. Voor een ander deel gaat het om huwelijksmigranten. Vooral in grensgebieden vinden veel mensen een levenspartner over de grens. Ten slotte zijn er veel jongeren die hier enkele jaren komen studeren.

In 1970 bedroeg het aantal allochtonen 1,2 miljoen (grafiek 8). Tegenwoordig zijn het er 3 miljoen, bijna drie keer zo veel. In alle vier scenario's wordt verwacht dat deze groei in de toekomst zal aanhouden. De mate waarin allochtonen bijdragen aan de bevolkingsgroei in Nederland verschilt echter nogal tussen de verschillende scenario's. In het *Global Economy* scenario groeit het aantal allochtonen van ruim 3 miljoen nu naar circa 9 miljoen, wederom vrijwel een verdrievoudiging. In het *Regional Communities* scenario blijft de groei van het aantal allochtonen vrij bescheiden, namelijk tot bijna 4,5 miljoen in 2100. In het *Transatlantic Market* scenario ligt het aantal allochtonen dan op bijna 6 miljoen, en in het *Strong Europe* scenario op circa 7,5 miljoen. De conclusie is echter wel dat het vrijwel zeker is dat het aantal allochtonen in de toekomst groeit.

Een onderscheid tussen eerste en tweede generatie is hierbij van groot belang. In het *Regional Community* scenario is bijna sprake van een situatie waarin de grenzen gesloten

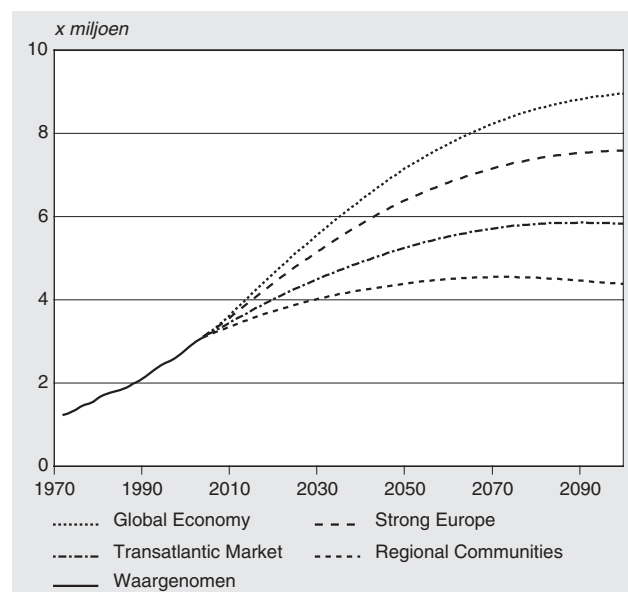
zijn; de omvang van de eerste generatie blijft stabiel met ruim 1,5 miljoen (grafiek 9). De tweede generatie zal in de komende decennia desondanks sterk gaan groeien. Het aantal bedraagt nu circa 1,5 miljoen en zal in dit scenario rond 2050 uitkomen op 2,5 miljoen. De groei zal nog tot rond 2075 doorgaan. Pas daarna zal een lichte daling optreden.

In het *Global Economy* scenario geldt dat niet alleen de tweede generatie, maar ook de eerste generatie zal blijven groeien. Tot 2040 loopt de groei bijna gelijk op; hierna is de groei van de tweede generatie veel sterker. Uiteindelijk bereikt de tweede generatie in dit scenario een omvang van ruim 5 miljoen, tegen bijna 4 miljoen voor de eerste generatie. Zowel op basis van diverse demografische indicatoren (zoals vruchtbaarheid) als op basis van sociaaleconomische indicatoren (zoals opleidingsniveau en arbeidsparticipatie) bevindt de tweede generatie zich momenteel al tussen de scores van de eerste generatie en de autochtonen. Vooral in het *Global Economy* scenario is het goed denkbaar dat de verschillen tussen autochtonen en tweede generatie allochtonen verder zullen afnemen (mede doordat ze vaker bij het arbeidsproces zijn betrokken).

Het aantal autochtonen is veel groter dan het aantal allochtonen. In de afgelopen dertig jaar is het aantal autochtonen licht toegenomen, van 12 miljoen naar 13 miljoen (grafiek 10). In de scenario's *Global Economy* en *Strong Europe* zal de omvang van de autochtonen tot 2060 min of meer op peil blijven, rond de 13 miljoen. Hierna treedt er een bescheiden groei op, naar 14 miljoen. In het *Regional Communities* scenario zal de autochtone bevolking door een fase van sterke krimp gaan: in 2100 is de omvang teruggevallen naar 8 miljoen, ruim 5 miljoen minder. Ook in het *Transatlantic Market* scenario zal de autochtone bevolking stevig krimpen, naar 10 miljoen in 2100.

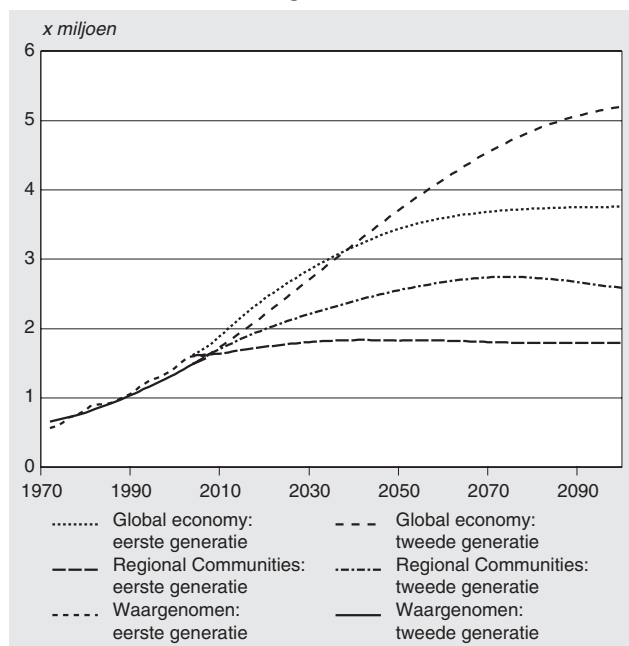
Het percentage allochtonen is een andere indicator om aan te geven wat het effect is van de groei van het aantal allochtonen op de bevolking van Nederland. In 1972 was rond 10 procent van de bevolking van allochtone herkomst (grafiek

8. Aantal allochtonen

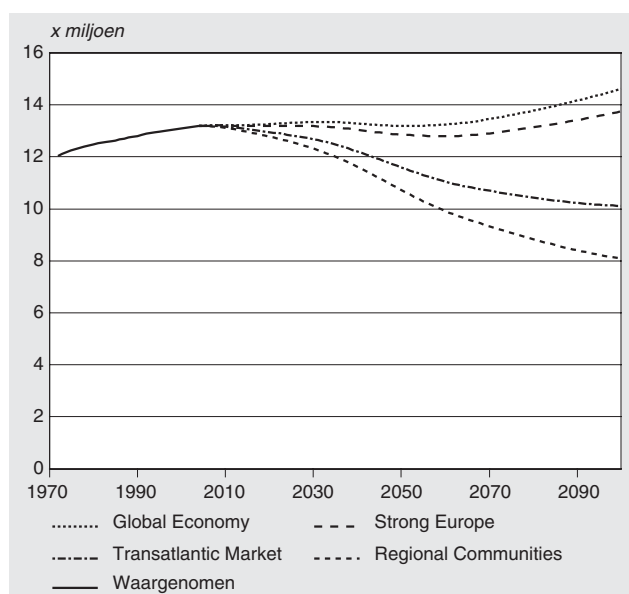


11). Momenteel is 20 procent van de inwoners van allochtone herkomst, tegen 35 procent in 2050 volgens het *Global Economy* scenario. In het *Regional Communities* scenario is het aandeel in 2050 weliswaar kleiner, met 29 procent, maar opzienbarend kleiner is het niet. De percentages van de andere twee scenario's liggen hier tussenin. Opmerkelijk is dat de percentages in de tweede helft van de 21e eeuw niet verder uiteen gaan lopen (de verschillen nemen zelfs iets af). Dit betekent dat zelfs in een scenario met een zeer sterke groei van het aantal allochtonen de meerderheid van de bevolking autochtoon zal blijven. Aan de andere kant is het onontkoombaar dat het aandeel autochtonen in de komende decennia fors zal teruglopen.

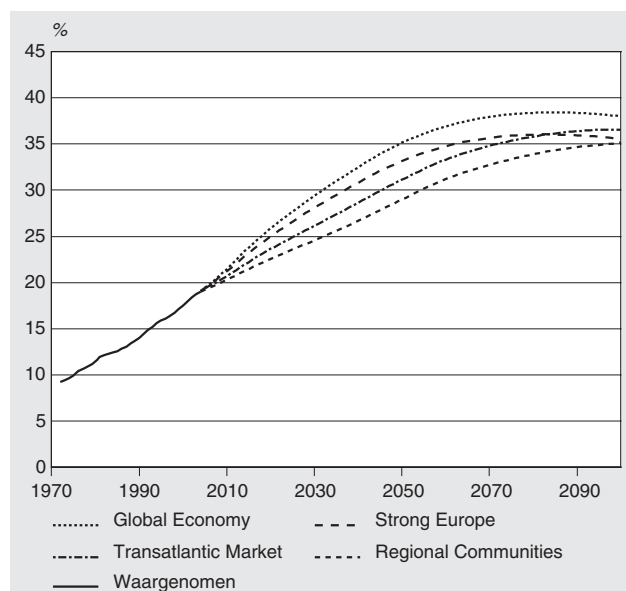
9. Aantal eerste en tweede generatie allochtonen



10. Aantal autochtonen



11. Aandeel allochtonen



9. Westerse en niet-westerse allochtonen

De samenstelling van de groep allochtonen is van invloed op de sociaal-culturele en economische ontwikkeling van Nederland. Met name de komst van veel westerse allochtonen wordt door het beleid als gunstig gezien, door de positieve bijdrage die ze aan de economie kunnen leveren. Gezien hun achtergrond lijken ze geschikt om tegemoet te komen aan de moeilijk vervulbare vraag naar werknemers. Enerzijds geldt dit voor arbeidsintensieve banen in de bouw, landbouw en zorg (die momenteel vaak door Oost-Europeanen worden vervuld), anderzijds voor banen in het management (die bij hooggekwadificeerde krachten uit de Verenigde Staten en Japan in trek zijn). In 1972 waren er al ongeveer een miljoen westerse allochtonen in Nederland (grafiek 12). Het merendeel van deze westerse allochtonen betreft overigens de tweede generatie: kinderen uit 'gemengde' huwelijken. In een tijdvak van dertig jaar is het aantal met een half miljoen toegenomen.

In het *Global Economy* scenario wordt de lichte groei in het verleden omgebogen in een forse groei. Dit komt doordat het beleid in het *Global Economy* scenario de komst van westerse allochtonen sterk stimuleert. Voor een sterke economische groei zijn onder meer kennismigranten en managers uit westerse landen hard nodig. Het aantal westerse allochtonen groeit hierdoor van de huidige 1,5 miljoen naar 4 miljoen in 2100. In het *Regional Communities* scenario wordt de migratie juist afgeremd, mede doordat de werkloosheid in dit scenario, met 8 procent in 2040, op een hoog niveau ligt. Het aantal westerse allochtonen groeit desondanks naar ruim 2 miljoen. Dit is mede zo omdat gaten in de arbeidsmarkt toch met deze migranten moeten worden opgevuld. In de overige twee scenario's is de ontwikkeling in de toekomst praktisch gelijk, en komt het aantal westerse allochtonen uit op 3 miljoen in 2100.

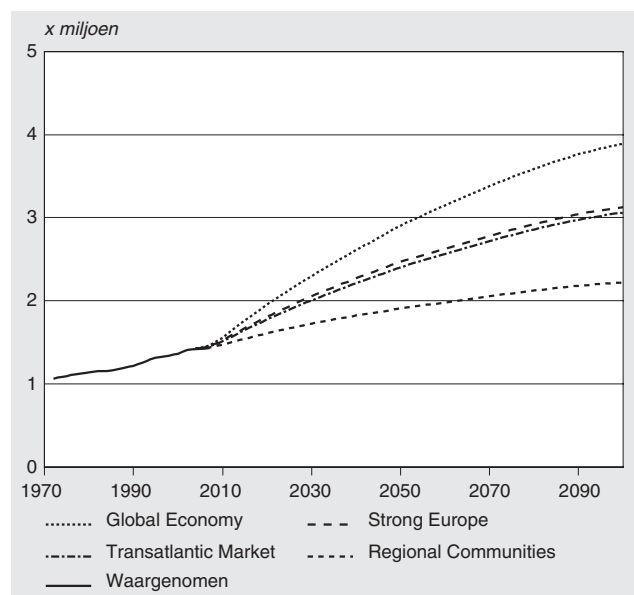
In het begin van de jaren zeventig waren er nog vrijwel geen niet-westerse allochtonen in Nederland. Ondanks de komst van gastarbeiders uit Turkije en Marokko in de jaren zestig

was de niet-westerse populatie slechts 150 duizend 'man' groot (grafiek 13). Daarna zette een sterke opmars in. Belangrijke factoren daarbij waren de onafhankelijkheid van Suriname, de komst van de familieleden van arbeidsmigranten, het overhalen van bruiden en bruidegoms door de tweede generatie en asielmigratie (vluchtelingen vanwege de oorlogen in voormalig Joegoslavië, het Midden-Oosten en delen van Afrika). Tegenwoordig bedraagt de omvang van de groep niet-westerse allochtonen ongeveer 1,6 miljoen. Deze groep is daarmee groter dan die van de westerse allochtonen.

Op basis van het karakter van het Global Economy scenario (met een nadruk op sterke economische groei en daardoor een voorkeur voor westerse migranten) lijkt het waarschijnlijk dat de groei van de niet-westerse allochtonen zal afremmen, en bovendien zal achterblijven bij de groei van de westerse allochtonen. Toch is dit niet het geval. Tegen 2100 zal het aantal niet-westerse allochtonen uitkomen op 5 miljoen, een miljoen hoger dan het aantal westerse allochtonen. Ook in niet-westerse landen bevindt zich namelijk een omvangrijk potentieel aan hooggekwalificeerde arbeidskrachten (bijvoorbeeld ICT-ers uit India). In het Regional Community scenario wordt de komst van veel niet-westerse migranten afgeremd, mede gezien de al hoge werkloosheid. Toch zal het aantal niet-westerse migranten eerst nog relatief licht toenemen, van 1,5 miljoen nu naar 2,5 miljoen in 2050, om daarna af te nemen. Deze stijging komt volledig voor rekening van de tweede generatie, aangezien de eerste generatie vrijwel stabiel van omvang is. De aantallen niet-westerse allochtonen in de andere twee scenario's zitten tussen deze twee 'extreme' scenario's.

De groep niet-westerse allochtonen wordt voor de scenario's nog nader onderscheiden in drie groepen. De eerste groep betreft de Turken en Marokkanen. De omvang van deze groep lag in 2004 op ongeveer 650 duizend (grafiek 14). In het Global Economy en Transatlantic Market scenario zal deze groep ruim twee keer zo groot worden, en in de andere twee scenario's iets krimpen naar circa 500 duizend.

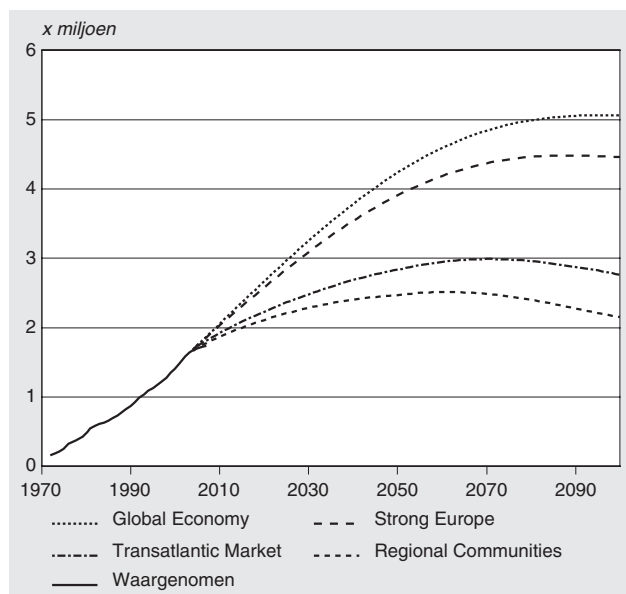
12. Aantal westerse allochtonen



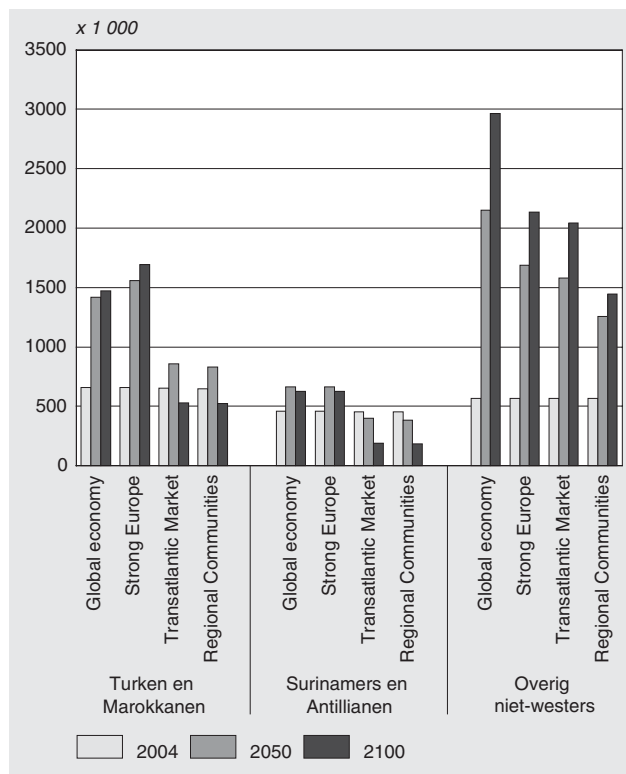
De groep Surinamers en Antillianen telde in 2004 bijna 500 duizend personen. In het Global Economy en Transatlantic Market scenario zal deze groep slechts licht toenemen (naar ruim 600 duizend), en in de andere twee scenario's beduidend krimpen naar ongeveer 200 duizend. De groeiperspectieven liggen voor de Surinamers en Antillianen dus duidelijk lager dan voor de Turken en Marokkanen.

De laatste groep, de overig niet-westerse allochtonen, kwam in 2004 uit op circa 550 duizend. In de scenario's wordt vooral voor deze groep een zeer sterke groei verwacht. In het Regional Communities scenario bedraagt de omvang van deze groep in 2100 bijna 1,5 miljoen, tegen ongeveer 3 miljoen in het Global Economy scenario. Dit

13. Aantal niet-westerse allochtonen



14. Drie groepen niet-westerse allochtonen



betekent dat de vier 'klassieke' niet-westerse groepen in de toekomst, wat betreft aantal, worden overvleugeld door de nieuwe sterk gevarieerde groep overig niet-westerse allochtonen.

Literatuur

Graaf, A. de, 2005, Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 39-46.

Hilderink, H., H. den Otter en A. de Jong, 2005, Scenario's voor huishoudensontwikkelingen in Nederland. RIVM, Bilthoven.

Jong, A.H. de, en H.B.M. Hilderink, 2004, Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland. RIVM/CBS, Bilthoven/Voorburg.

Kaa, D.J. van de, 1987, Europe's Second Demographic Transition, *Population Bulletin*, 42 (1). Washington; Population Reference Bureau.

Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa, 1986, Twee demografische transitie's? In: D.J. van de Kaa en R. Lesthaeghe (red.). *Bevolkingsgroei en krimp*. Deventer: Van Loghum Slaterus, blz. 9-24.

Stam, S., J. Garssen, M. Kardal en B. Lodder, te verschijnen in 2008, Hoogopgeleiden leven lang en gezond. In: Hilten, O. van, en A. Mares (red.), *Gezondheid en zorg in cijfers*, CBS, Voorburg/Heerlen.